

ZÁKLADNÁ CHARAKTERISTIKA SOCIALISTICKÉHO OBČIANSKEHO PRÁVA V ČESKOSLOVENSKEJ SOCIALISTICKEJ REPUBLIKE PO FEBRUÁRI 1948

JUDr. Mgr. Petra Capandová, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta
Katedra rímskeho práva, kánonického a cirkevného práva
capandova@uniba.sk

Základná charakteristika socialistického občianskeho práva v Československej socialistickej republike po februári 1948

Príspevok sa zameriava na pomenovanie a stručnú charakteristiku socialistického občianskeho práva ako vznikalo a bolo implementované v Československu v podmienkach po udalostiach februára 1948. V rámci tzv. právnickej dvojročnice došlo ku kodifikácii občianskeho práva na základe princípov stanovených Československou socialistickou stranou, ktorých reálnu aplikáciu príspevok hodnotí. Z výsledkov tohto hodnotenia vyplýva, že v rámci implementácie „výdobytkov“ socialistickej revolúcie a socialistického práva na našom území, ktoré sa vyznačovalo niektorými charakteristickými črtami, resp. snahami prezentovanými v príspevku, tieto boli obchádzané, či iba formálne.

Grundzüge des sozialistischen Zivilrechts in der Tschechoslowakischen Sozialistischen Republik nach Februar 1948

Das Papier konzentriert sich auf den Namen und die kurzen Merkmale des sozialistischen Zivilrechts, wie es ursprünglich in der Tschechoslowakei unter den Bedingungen nach den Ereignissen im Februar 1948 angewendet wurde. Das Zivilrecht wurde auf der Grundlage der von der Tschechoslowakischen Sozialistischen Partei festgelegten Grundsätze innerhalb der sogenannten Rechtsbiennale kodifiziert, deren tatsächliche Anwendung das Papier bewertet. Die Ergebnisse dieser Bewertung zeigen, dass innerhalb der Implementierung der „Errungenschaften“ der sozialistischen Revolution und des sozialistischen Rechts in unserem

Gebiet, die durch einige charakteristische Merkmale oder Bemühungen in dem Papier gekennzeichnet war, umgangen oder nur formal war.

Basic Characteristics of Socialist Civil Law in the Czechoslovak Socialist Republic after February 1948

The paper focuses on naming and brief characteristics of socialist civil law as it originated and was implemented in Czechoslovakia in the post-February 1948 situation. Within the so-called legal biennial, civil law was codified based on the principles established by the Czechoslovak Socialist Party, whose real application is being evaluated in the paper. The results of this evaluation show that within the implementation of the “achievements” of the socialist revolution and socialist law in our territory, which was characterized by some characteristic features, or efforts presented in the paper, these were circumvented or merely formalized.

Kľúčové slová: občianske právo, socialistické právo, marxizmus-leninizmus, *ius civile*

Schlüsselbegriffe: Zivilrecht, sozialistisches Recht, Marxismus-Leninismus, *ius civile*

Keywords: civil law, socialist law, Marxism-Leninism, *ius civile*

Úvod

V Československej socialistickej republike sa po prelomových udalostiach februára 1948 stretávame aj v oblasti občianskeho práva s cieľenou snahou o vybudovanie nového občianskeho práva založeného na ideologických tézach marxizmu-leninizmu podľa vzoru Sovietskeho zväzu. Nevyhnutným predpokladom takéhoto postupu bolo odbúravanie inštitútov a princípov tradičného *ius civile* a odtrhnutie od tradícií kontinentálnej civilistiky založenej na rímskom práve.

Na druhej strane občianske právo v rokoch 1944 – 1973 bolo právom prechodného typu, v ktorom sa prelínali prvky dvoch historických typov práva v ich jednote a protikladnosti. Ako vo väčšine ľudových demokracií, bol i u nás zvolený variant materiálnej kontinuity, pretože staré právo bolo možné využiť v záujme nastolenia nového zriadenia. Samozrejme, nemohlo byť prevzaté celé právo, ale len tie časti, ktoré boli z hľadiska cieľov revolúcie neutrálne, alebo nadobudli revolúciou iný význam. Táto charakteristika platí práve pre občianske právo.¹

¹ HORTÍKOVÁ, V. – MATES, P.: K některým otázkám vzniku a vývoje socialistického občianskeho práva. s. 65. In: *Acta universitatis Brunensis – Iuridica* No 30 – Sborník prací

Právo bolo pod vplyvom marxisticko-leninského učenia vnímané v prvom rade ako politický nástroj slúžiaci na presadzovanie programovo vymedzených vízií, vytýčených v rámci jednotlivých budovateľských etáp smerujúcich ku konečnému cieľu komunistickej revolúcie – beztriednej spoločnosti. Úloha práva je v takomto prostredí priamo definovaná politickými direktívami stranického vedenia KSČ, ktoré sa usilovalo o vytvorenie čo najefektívnejších mechanizmov na kontrolu ľudí a manipuláciu s nimi. Práve tento účelovo definovaný prístup k úlohe práva v spoločnosti, typický pre všetky štáty komunistickeho režimu, predznamenal formovanie občianskeho práva v Československu.²

Vnútená sovietskizácia nášho právneho poriadku sa na prvom kódexe civilného práva³ teda už zreteľne prejavovala, aj keď na druhej strane ešte nie tak dôsledne, ako v iných právnych normách vtedajšej i neskoršej doby, a to aj napriek početným uisteniam zo strany dobovej právnej literatúry, pretože „v skutočnosti sa nikdy nepodarilo dokonale odpútať občianske právo od základov tradičného kontinentálneho poňatia *ius civile*.“⁴ Zákonník ešte v rozsiahlej miere rešpektoval súkromné vlastníctvo, upravoval niektoré zmluvné typy, ktoré neskôr boli dôsledne potlačované, formálne neodlišoval reguláciu medzi občanmi a organizáciami atď. Na druhej strane bola presadená koncepcia užšieho majetkového práva. Neboli tu teda zahrnuté ustanovenia týkajúce sa práva rodinného, družstevného a pracovného, ktoré boli upravené osobitnými predpismi. Už v roku 1949 vyšiel zákon o práve rodinnom (č. 265/1949 Zb.), ktorý tým z rodinného práva vytvoril samostatné právne odvetvie. Súčasťou občianskeho zákonníka sa však naopak stali ustanovenia predtým zahrnuté do práva obchodného, ako napríklad o prokúre, nekalnej súťaži, nákladnej zmluve atď. Niektorými autormi bol tento stav označovaný ako tzv. komercionalizácia občianskeho práva v technickom zmysle.⁵

Doc. Bělovský uvádza osem „atribútov“ socialistického občianskeho práva⁶:

1. programová snaha o odstránenie tradičných princípov kontinentálneho poňatia *ius civile* vybudovaného na základe rímskeho práva;

učiteľů právnické fakulty – IX, Brno 1979.

² KUKLÍK, J. et al.: *Vývoj československého práva 1945 – 1989*. Praha: Linde, 2009, s. 505 – 506.

³ Zákon č. 141/1950 Zb. Občiansky zákonník.

⁴ KUKLÍK, J. et al.: *Vývoj československého práva 1945 – 1989*. Praha: Linde, 2009, s. 505.

⁵ SCHELLEOVÁ, I. – SCHELLE, K.: *Civilní kodexy 1811, 1950, 1964*. Brno: Masarykova Univerzita, s. 28.

⁶ KUKLÍK, J. et al.: *Vývoj československého práva 1945 – 1989*. Praha: Linde, 2009, s. 507 – 514.

2. odstránenie tradičného právneho dualizmu rozlišujúceho právo súkromné a verejné;
3. centralizmus a kogentná právna úprava;
4. snaha o potlačovanie individualizmu a presadzovanie kolektivismu;
5. triedny charakter práva;
6. rozdrobenie tradične rozsiahlej civilistickej matérie a zúženie občianskeho práva na majetkové právo;
7. redukcia funkcie občianskeho práva na nástroj na presadzovanie hospodárskych a ideologických cieľov;
8. prehnaná snaha o zjednodušovanie právnej úpravy.

1. Odstraňovanie princípov *ius civile*

Základným bodom programu reformy občianskeho práva bolo vybudovanie celkom nového občianskeho práva, ktoré by sa odlišovalo od jeho tradičného poňatia spočívajúceho svojimi základmi na rímskom práve. Komunistická doktrína kritizovala rímske právo z ideologických pozícií. Prisudzovala mu predovšetkým zámer chrániť záujmy tzv. vládnucej triedy buržoázie na úkor triedy pracujúcich. Argumentovala tým, že rímske právo vznikalo v celkom odlišných spoločensko-hospodárskych podmienkach, ktoré určovali jeho obsah. Vzhľadom na primárny zámer komunistickej revolúcie porátať sa so starým spoločenským a štátnym zriadením ani tradičné princípy rímskeho práva nemohli byť v novo budovanom prostredí tolerované.⁷

Nové občianske právo malo naproti tomu odrážať záujmy ľudu, resp. robotníckej triedy. „*V prvej vlnе refořiem však došlo k odklonu od rímskeho práva skôr iba proklamatívne. Hoci dôvodová správa občianskeho zákonníka z roku 1950 hlásala naplnenie starých inštitútov novým obsahom, v skutočnosti išlo o kompromis zachovávajúci väčšinu tradičných inštitútov, hoci často v modifikovanej podobe. K radikálnemu rezu došlo až neskôr v občianskom zákonníku z roku 1964, ktorý bol programovo vystavaný na celkom novej konštrukcii.*“⁸

⁷ KUKLÍK, J. et al.: *Vývoj československého práva 1945 – 1989*. Praha: Linde, 2009, s. 508.

⁸ KUKLÍK, J. et al.: *Vývoj československého práva 1945 – 1989*. Praha: Linde, 2009, s. 508.

2. Odstránenie právneho dualizmu verejného a súkromného práva

Pre socialistické právo bolo príznačné opustenie tradičného dualizmu verejného a súkromného práva.⁹ V podmienkach Československa dochádza k jeho opusteniu po februári 1948. Kým A. Dressler v jeho príspevku z roku 1949 ešte zotrval na pozíciách rozlišovania verejného a súkromného práva,¹⁰ Viktor Knapp tento dualizmus odmietol.¹¹ V ideovom zdôvodnení odmietnutia právneho dualizmu verejného a súkromného práva sa Knapp dovoľával záverov sovietskeho teoretika Strogoviča.¹² V zmysle názorov Strogoviča vychádzal dualizmus buržoázneho práva zo súkromného vlastníctva výrobných nástrojov, ktorého výrazom je existencia súkromného práva. Úloha verejného práva bola v takto ponímanej konštrukcii obmedzená len na chránenie vzťahov založených súkromným právom. V diktatúre proletariátu išlo síce o dominanciu verejného záujmu nad súkromným, avšak verejný záujem vyjadroval záujmy pracujúcej väčšiny, konkrétne záujem na budovaní socializmu. Keďže takto nebol rozdiel medzi záujmom jednotlivca a kolektívu, nevznikal ani žiaden dôvod na existenciu dualizmu verejného a súkromného práva. Uznávanie súkromného práva by navyše podľa názoru Viktora Knappa znamenalo uznávanie súkromného záujmu odlišného od záujmu pracujúcej väčšiny, čím by sa súkromné právo, resp. dualizmus práva mohli stať útočiskom ideologických nepriateľov socializmu.

Opustením dualizmu však nedošlo k pohlteniu súkromného práva právom verejným, ale k zániku oboch, nakoľko socialistické právo tieto výrazy a delenie úplne opustilo. Vzhľadom na túto skutočnosť vyznievalo paradoxne, že medzinárodné právo sa naďalej delilo na verejné a súkromné. Zrejme to bolo zdôvodniteľné zažitým „buržoázny“ poj-

⁹ Širšie pojednanie o vývoji a význame delenia práva na právo verejné a právo súkromné a o dôvodoch jeho opustenia v práve ľudovo-demokratického Československa predniesol na školení legislatívnych právnikov v Maxičkách v roku 1951 dr. Karel Král. Pozri KRÁL, K.: K otázke dualistického pojetí práva. In: *O právu a jeho tvorbě – Přednášky ze školení legislativních právníků v Maxičkách*. Praha: Orbis, 1951, s. 52 – 62.

¹⁰ DRESSLER, A.: K ideovým zásadám nového občanského práva. In: *Právník*, č. 1, 1949, s. 13: „Nový typ práva, který chceme budovat, ovšem předem žádá, abychom si uvědomili podmíněnost rozdílu mezi veřejným a soukromým právem ... Je samozřejmé, že také právníci v lidové demokracii navazují na právní formy vytvořené dosavadním vývojem a proto z praktických důvodů uznávají do jisté míry rozdílnost mezi veřejným a soukromým právem, lépe řečeno, jsou si vědomi toho, že občanské právo je zvláštní větev práva, která se liší od ostatních oborů práva a že tvoří celek svého druhu.“

¹¹ Pozri: KNAPP, V.: Právo veřejné a soukromné. In: *Právník*, 1950.

¹² STROGOVIČ: *Těorie gosudarstva i prava*. Citované podľa KNAPP, V.: Právo veřejné a soukromné. In: *Právník*, 1950, s. 83.

moslovím ako aj praktickou nemožnosťou presadenia opustenia týchto pojmov medzinárodným spoločenstvom.

V súvislosti s opustením právneho dualizmu verejného a súkromného práva v socialistickom práve považujeme za potrebné poukázať na tvrdenia Jany Burešovej, uverejnené v roku 2002,¹³ v zmysle ktorých sa aj napriek popieraniu dualizmu verejného a súkromného práva toto delenie fakticky vyskytovalo a uplatňovalo na základe predmetu právnej regulácie (t.j. podľa toho, či sa upravovali tradičné občianskoprávne vzťahy, alebo trestnoprávne, resp. štátoprávne vzťahy).

3. Centralizmus a kogentná právna úprava

Dôraz na výchovné poslanie občianskeho práva, resp. na jeho prevýchovnú úlohu, bol vo svetle argumentov odmietajúcich súkromno-právny charakter občianskeho práva sprevádzaný snahou o zvýšenú reguláciu súkromného života. Typickým prejavom týchto tendencií sa v občianskom práve stalo posilnenie kogentnej úpravy na úkor dispozičných ustanovení, rovnako ako aj zostrenie štátneho dohľadu nad dispozíciou s majetkom. Tento trend sa prejavoval prevažne v popieraní tradičných súkromno-právnych princípov, akými sú zmluvná sloboda¹⁴, autonómia vôle a pod. Avšak až občiansky zákonník z roku 1964 prakticky neposkytoval žiadny priestor pre dohody odlišné od dikcie zákona.¹⁵ Celkom explicitne to vyjadruje dôvodová správa k osnove OZ z roku 1950, kde je uvedené, že „...rovnako je v ďalšom obsahu zákona rozvedená všeobecná zásada, že sa nechránia také občianskoprávne vzťahy a ich právne dôsledky, ktoré v rozpore so záujmami celku majú byť prostriedkom marenia jednotného hospodárskeho plánu alebo k obchádzaniu povinností im uložených. Vedľa prípadnej trestnej sankcie má takéto konanie za následok, že ten, kto sa ho dopustil, nemôže úspešne uplatňovať právne nároky, ktoré zákon inak spája s právnym konaním rovnakého druhu, ak neodporuje zákonnému zákazu...“¹⁶

¹³ Pozri: BUREŠOVÁ, J.: *Pojem soukromé právo*. In: *Právník*, č. 7, 2002, s. 769 a nasl.

¹⁴ Napr. podľa dôvodovej správy k OZ 1950 sa explicitne uvádza: „...V záujme splnenia plánovaných úloh sa umožňujú administratívne zásahy do zmluvnej voľnosti podľa potrieb hospodárskeho plánovania... Princíp verejného záujmu tu prelamuje zásadu starej zmluvnej voľnosti a podriaďuje zmluvné konanie hľadisku úspešného plnenia plánu.“ In: Dôvodová správa k predkladanej osnove občianskeho zákonníka.

¹⁵ KUKLÍK, J. et al.: *Vývoj československého práva 1945 – 1989*. Praha: Linde, 2009, str. 509.

¹⁶ Dôvodová správa k predkladanej osnove občianskeho zákonníka.

4. Potlačovanie individualizmu

Reforma práva po roku 1948 nanovo vymedzila vzťah občana a štátu, resp. novým spôsobom stanovila práva a povinnosti jednotlivca voči štátu, a tým tiež vytvorila základ pre nové formovanie sociálnych pozícií a vzájomných vzťahov medzi jednotlivcami. V rámci tohto procesu komunistická doktrína ostro kritizovala tradičný právny dualizmus s poukazom na novú funkciu práva, ktorá má vychovávať občana ku kolektívnemu duchu. Nové občianske právo bolo vystavané na princípe nadradenosti kolektívneho záujmu nad individuálne záujmy, čo v dôsledkoch znamenalo zníženie ochrany jednotlivca.¹⁷ Tento princíp sa najvýraznejšie prejavil v OZ 1950, ktorý „... bol vystavaný na princípe kolektívneho záujmu nadradeného nad záujmy jednotlivca..., čoho najvýraznejším dokladom bola nová konštrukcia vlastníckeho práva s preferenciou socialistických foriem vlastníctva, predovšetkým štátneho vlastníctva, rovnako ako privilegovanie tzv. socialistických právnických osôb...“¹⁸

5. Triedny charakter práva

Ústredným motívom komunistickej ideológie je poukazovanie na tzv. triedny boj¹⁹, ktorý bol doktrínou označovaný za hybnú silu evolúcie ľudstva, pričom bol používaný prístup mechanického determinizmu, traktujúceho dejiny ako realizáciu objektívnych historických zákonov, ktorý prevládal v tzv. marxisticko-leninskej historiografii, av konečnom dôsledku skutočne viedol k fatalistickému chápaniu dejín, k dogmatizmu, k ospravedlňovaniu všetkého minulého aj budúceho historickou nevyhnutnosťou.²⁰ Napriek téze o ľude ako hlavnom tvorcovi dejín to bola koncepcia, ktorá prispievala k sociálnej apatii, pretože „o všetkom rozhodnú zákonitosti“, a tým oddeľovala dejiny od morálky. Historické

¹⁷ KUKLÍK, J. et al.: *Vývoj československého práva 1945 – 1989*. Praha: Linde, 2009, s. 520.

¹⁸ Napr. § 125 OZ 1950: „Ak cudziu vec dobromyseľne spracuje socialistická právnická osoba, je výrobok v socialistickom vlastníctve, inak sa vec, ak možno tak urobiť, uvedie do predošlého stavu.“

¹⁹ V ľudovo-demokratickom štáte, za aký sa Československá republika po druhej svetovej vojne vyhlasovala, podľa jej hlavných predstaviteľov vládol triedny boj, „zostrihuje se, avšak vede se z naprosto iných posic. Nejde o potlačování většiny menšinou, nýbrž naopak většina pracujícího lidu organizovaně a clevědomě odstraňuje kapitalistické elementy ze společnosti.“ In: KRÁL, K.: K otázce dualistického pojetí práva. In: *O právu a jeho tvorbě – Přednášky ze školení legislativních právníků v Maxičkách*. Praha: Orbis, 1951, s. 61.

²⁰ BEŇA, J.: *Moderné dejiny štátu a práva strednej a východnej Európy. I. diel*. Bratislava 1992, s. 3.

zákonitosti podľa tohto učenia pôsobia v spoločnosti ako tendencie, ktoré majú stochastický (pravdepodobnostný) charakter s možnosťami historickej voľby, ktorá závisí od sociálnej aktivity ľudí, riadenej ich záujmami.²¹ A práve záujmy ľudí, resp. spoločenských tried, boli odpoveďou na problém mechanického determinizmu vyplývajúceho z Marxovho chápania dejín.²² Toto chápanie vychádza z marxistickej teórie triedneho boja, pochopenie ktorej je nevyhnutné pre pochopenie triedneho videnia spoločnosti a jeho dôsledkov v právnom poriadku ako celku a občianskom práve ako jeho súčasť.

6. Zúženie občianskeho práva na majetkové právo

Výrazným rysom socialistického právneho poriadku bola tendencia k silnej odvetvovej špecializácii. Tradičné poňatie občianskeho práva v zmysle *ius civile* bolo pod vplyvom sovietskeho modelu narušené jeho postupným drobením do užších odvetví, ktoré v konečnom dôsledku viedlo k zúženiu občianskeho práva len na majetkovoprávnu úpravu občianskeho zákonníka. Jednotlivé oblasti úpravy občianskeho práva začali byť v dôsledku toho vnímané ako samostatné odvetvia²³ – takto sa vyčlenilo hlavne právo rodinné, pracovné, medzinárodné súkromné, neskôr právo hospodárske a čiastočne aj právo družstevné. Základom týchto novovznikajúcich odvetví sa stali nové zákonníky, napr. zákon č. 265/1949 Zb. o práve rodinnom.²⁴

Majetkové vzťahy boli pritom teóriou v súlade s marxisticko-leninskou doktrínou vnímané ako „...jednak vlastnícke vzťahy a jednak vzťahy rozdeľovania výrobných prostriedkov aj výsledkov práce.“²⁵

7. Redukcia funkcie občianskeho práva

V marxistickej terminológii je právo vnímané ako tzv. nadstavba hospodárskej základne²⁶. To vo svojom dôsledku znamená, že funkcia

²¹ BEŇA, J.: *Moderné dejiny štátu a práva strednej a východnej Európy. I. diel*. Bratislava 1992, s. 3

²² K Marxovmu chápaniu dejín vid' napr. POPPER, K.: *Bída historicizmu*. Praha: Oikoymenh, 1994 – ako kritika tohto Marxovho prístupu.

²³ Viac k predpokladom a dôvodom vytvárania nových „odvetví“ vid' bod 9.

²⁴ KUKLÍK, J. et al.: *Vývoj československého práva 1945 – 1989*. Praha: Linde, 2009, s. 512.

²⁵ LUBY, Š.: K otázke učenia o systéme socialistického práva a o vymedzení odvetvia občianskeho práva. In: *Právny obzor*: 1966, roč. 49, číslo 1, s. 55.

²⁶ Vymedzenie pojmov základne a nadstavby, ktoré bolo používané aj československými právnikmi sa nachádza o.i. aj v diele J. V. Stalina, ktorý uvádza: „*Základna je hospodársky*

práva je prísne podriadená ekonomike štátu. Dôvodová správa k OZ 1950 hovorila priamo o novej funkcii občianskeho práva, ktorého najdôležitejšou úlohou malo byť upevňovanie zásad plánovaného hospodárstva²⁷, čo podľa doc. Bělovského znamenalo „...veľký zásah do charakteru občianskeho práva, ktoré bolo tradične zamerané na ochranu subjektívnych práv a úpravu právnych vzťahov. Po novom malo občianske právo naopak usmerňovať jednotlivcov a ich vzájomné právne vzťahy k plneniu hospodárskeho plánu...“²⁸. Naplno to vyjadril § 251 OZ 1950 stanovujúc: „*Ak to vyžadujú potreby hospodárskeho plánovania, môžu orgány na to príslušné zmeniť záväzky z právnych pomerov dôležitých pre splnenie jednotného hospodárskeho plánu.*“ Tento princíp našiel svoje teoretické vyjadrenie v náuке o vymedzovaní „predmetu“ jednotlivého právneho odvetvia, v tomto prípade občianskeho práva.²⁹ V socialistickej právnej teórii dokonca prevládol názor, že „...odvetvia, na ktoré sa člení sústava socialistického práva, existujú objektívne, sú determinované podstatnými odlišnosťami vzťahov upravených ich normami, a že preto odvetvia práva nemožno vymýšľať, ani legislatívno-politicky alebo vedecky vytvárať, ale len vedecky poznať a uznať.“³⁰

8. Snaha o zjednodušovanie právnej úpravy

Jedným zo základných aspektov novej právnej úpravy občianskoprávných vzťahov bola aj snaha o jej čo najväčšie zjednoduše-

řád společnosti v dané etapě jejího vývoje. Nadstavba – to jsou politické, právní, náboženské, umělecké, filosofické názory společnosti a jim odpovídající politické, právní a jiné instituce.“ In: STALIN, J. V.: *O marxismu v jazykovědě*. Praha: Svoboda, 1950, s. 5. Táto poučka bola prevzatá aj československými právnikmi napr. dr. Karolom Králom, ktorý k tejto téme uvádza: „*Na místě starých politických, právních, morálních, uměleckých a filosofických názorů a jim odpovídajících politických, právních a jiných institucí, které hájili starou základnu, vznikly u nás, tvoří se a rozvíjejí socialistické, politické, právní, filosofické, umělecké a jiné názory a jim odpovídající instituce, jež slouží novému společenskému řádu, socialistické výstavbě.*“ In: KRÁL, K.: K otázce dualistického pojetí práva. In: *O právu a jeho tvorbě – Přednášky ze školení legislativních právníků v Maxičkách*. Praha: Orbis, 1951, s. 62.

K aplikácii týchto pojmov v Československu pozri napr. BARTUŠKA, J.: Základna a nadstavba v práci J. V. Stalina „O marxismu v jazykovědě“ – závěry pro otázky státu a práva. In: *O právu a jeho tvorbě – Přednášky ze školení legislativních právníků v Maxičkách*. Praha: Orbis, 1951, s. 28 – 51.

²⁷ „*Plán sa stáva základňou občianskoprávných pomerov.*“ In: Dôvodová správa k predkladanej osnove občianskeho zákonníka.

²⁸ KUKLÍK, J. et al.: *Vývoj československého práva 1945 – 1989*. Praha: Linde, 2009, s. 513.

²⁹ K vymedzeniu pojmu „predmet socialistického občianskeho práva“ pozri bod 9.

³⁰ LUBY, Š.: K otázke učenia o systéme socialistického práva a o vymedzení odvetvia občianskeho práva. In: *Právny obzor*: 1966, roč. 49, číslo 1, s. 53.

nie právnej úpravy a tiež terminológie OZ 1950, čo bolo „... na prvý pohľad zjavným dôsledkom snahy o zľudovenie práva.“³¹ V tejto otázke sa doc. Bělovský vyjadruje celkom nekompromisne, keď tvrdí, že „... na prvý pohľad zjavným dôsledkom snahy o zľudovenie práva sa stalo okrem iného zjednodušenie jeho právnej úpravy a tiež terminológie.“ Jeho argumentácia vychádza z faktu, že „... OZ 1950 znamenal oproti predchádzajúcemu Všeobecnému občianskemu zákoníku redukciu rozsahu na necelú polovicu...“ pričom „...úprava radu inštitútov bola programovo zjednodušená s odvolaním sa na zbytočnú zložitosť predchádzajúcej úpravy a jej nezrozumiteľnosť pre laikov. Takto bola zredukovaná napr. úprava držby, vydržania, nadobúdania vlastníctva a ďalších, prevažne majetkovoprávnych, inštitútov.“ Avšak toto „... zjednodušenie úpravy v OZ 1950 bolo ešte vykonané pomerne citlivo, zásluhou renomovaných civilistov na čele s profesorom Jánom Krčmárom...“³²

Jednoznačne hovoria aj samotní autori občianskeho zákonníka, ktorí v dôvodovej správe k predkladanej „osnove občianskeho zákonníka“ potvrdzujú snahu o zjednodušenie právnej úpravy, keď uvádzajú: „... Na rozdiel od starého občianskeho zákonníka používa sa zrozumiteľná, jasná dikcia, aby nový občiansky zákonník bol prístupný všetkým a prispel ku zvýšeniu ideovej úrovne najširších mas pracujúcich.“³³

Avšak tento na prvý pohľad logický prístup mal za následok nedostatočnú prepracovanosť a nejasnosť niektorých kľúčových ustanovení, čo sa v praxi ukázalo ako značný nedostatok nového zákonníka. Riešenia tejto situácie sa hľadali postupne a na viacerých úrovniach. Národné zhromaždenie ČSR schvaľovalo nové zákony, ktoré čiastočne dopĺňali rámcovú úpravu obsiahnutú v OZ 1950 – napr. ešte v roku 1950 došlo k novej úprave hospodárenia s bytmi³⁴, poisťnej zmluvy³⁵ či práva zmenkového a šekového³⁶.

Na druhej strane, v súlade aj s neskorším vývojom, dochádzalo k riešeniu niektorých nedostatkov OZ 1950 cestou podzákonnej normotvorby, a to prevažne vo forme vládnych nariadení – napr. pri úprave hospodárenia s bytmi³⁷, či vládnych nariadením č. 37 Zb. z 27. apríla 1953 o spôsobe a lehotách reklamácií, ktoré sa síce vzťahovalo prevažne na hospodárske organizácie, ale dopadalo i na vzťahy medzi iný-

³¹ KUKLÍK, J. et al.: *Vývoj československého práva 1945 – 1989*. Praha: Linde, 2009, s. 513.

³² KUKLÍK, J. et al.: *Vývoj československého práva 1945 – 1989*. Praha: Linde, 2009, s. 513.

³³ Dôvodová správa k predkladanej osnove občianskeho zákonníka.

³⁴ Zákon č. 110/1950 Zb. a zákon č. 111/1950 Zb.

³⁵ Zákon č. 189/1950 Zb. z 21. decembra 1950.

³⁶ Zákon č. 191/1950 Zb. z 20. februára 1950.

³⁷ Vládne nariadenie č. 172/1950 Zb. a vládne nariadenie č. 172/1950 Zb.

mi subjektmi. Jednou z najvýznamnejších podzákonných noriem je však nariadenie ministra spravodlivosti č. 157/1950 Zb. z 12. decembra 1950, ktorým sa vykonávali niektoré ustanovenia občianskeho zákonníka, ktoré rozvádza napr. zásady o práve stavby, platení nájomného, zodpovednosti ubytovacích podnikov apod., ktoré bolo v nasledujúcich rokoch viackrát upravované³⁸, aby sa prispôbilo podmienkam a potrebám „spoločnosti na ceste k socializmu“.

Napriek snahe zákonodarného zboru ako aj exekutívy prispôbovať a pružne dopĺňať rámcový OZ 1950 bola nevyhnutná aj pomoc zo strany súdnictva, ktoré svojou povahou prispievalo k interpretácii kľúčových inštitútov a ustanovení v rámci reálnych podmienok v spoločnosti. Avšak práve z dôvodu nejasností zákonných a podzákonných ustanovení dochádzalo aj v súdnej praxi k mnohým rozporom, kedy súdy podobnú vec riešili na základe vlastnej úvahy úplne odlišným spôsobom, čo spôsobovalo interpretačný chaos a právnu neistotu. V takejto situácii sa javili rozhodnutia a uznesenia Najvyššieho súdu ako vhodné vodidlo pri rozhodovaní súdov o konkrétnych právach a povinnostiach občanov.³⁹

9. Pojem a predmet československého socialistického občianskeho práva

Nový systém občianskeho práva, ktorý sa v podmienkach Československa formoval od roku 1944/5, niesol určité špecifiká, ktoré ho v značnej miere odlišovali nielen od jeho prvorepublikového chápania, ale aj od jeho súčasného postavenia v kontinentálnom právnom systéme. V tejto súvislosti sa zaviedlo označenie socialistického občianskeho práva, ktoré existovalo vo všetkých európskych socialistických štátoch, v Kubánskej republike a Mongolskej ľudovej republike. Socialistické občianske právo bolo ponímané ako odvetvie právneho poriadku socialistických krajín, predstavujúce „*usporiadaný, otvorený systém právnych noriem, ktorý je subsystémom právneho poriadku socialistických krajín ako systému.*“⁴⁰

³⁸ Nariadenia ministra spravodlivosti č. 17/1952 Zb., 50/1953 Zb., 82/1953 Zb. a 37/1955 Zb.

³⁹ Jedným z mnohých príkladov interpretačného významu judikatúry na výklad a uplatňovanie OZ 1950 v praxi, je riešenie otázky dohody o postavení rodinného domčeka spoločnou činnosťou viacerých účastníkov. Napr. v Rozhodnutí Najvyššieho súdu č. (Rc) 5 Cz 29/64

⁴⁰ LAZAR, J. – ŠVESTKA, J. et al.: Československé občianske právo. Bratislava: Obzor, 1986, s. 10.

Socialistické právo⁴¹ bolo chápané ako jednotný celok, ktorý sa ďalej na základe diferenciačných znakov delil na jednotlivé právne odvetvia. Kritériom pre obsahové roztriedenie socialistických právnych noriem je predmet právnej úpravy, ktorým sú jednotlivé druhy spoločenských vzťahov, resp. ľudské správanie v týchto vzťahoch, ktoré upravuje socialistické právo.⁴² Tým, že v socialistickom práve došlo k opusteniu tradičného dualizmu verejného a súkromného práva⁴³, nebolo ani socialistické občianske právo považované za súčasť, resp. základ súkromného práva. Podľa súdovej právnej teórie je socialistické právo založené predovšetkým na podpore a ochrane rozvoja socialistického spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov,⁴⁴ a teda socialistické občianske právo tvorí jeho významnú časť.

Neskôr bolo československé občianske právo v povojnovom období vnímané ako významná zbraň robotníckej triedy v triednom boji a po udalostiach z februára 1948, ktoré umožnili „urýchlenú socialistickú výstavbu republiky“ mu pripadla významná úloha ako dôležitému nástroju pri socialistickej prestavbe ekonomiky a pri uskutočňovaní politických cieľov KSC a vlády.⁴⁵

V procese vývoja socialistického občianskeho práva dochádzalo k značným zmenám vo vymedzení spoločenských vzťahov, ktoré tvorili predmet jeho úpravy. Tieto zmeny vyplývali najmä z meniaceho sa chápania úlohy a významu jednak občianskeho práva, ako aj iných právnych odvetví. V súlade s diferenciačnými kritériami pre rozdelenie systému socialistického práva na jednotlivé právne odvetvia išlo predovšetkým o predmet úpravy právneho odvetvia, t.j. vymedze-

⁴¹ Socialistické právo sa podľa súdobých teoretikov aj svojou podstatou kvalitatívne líši od dovtedajších historických typov práva. Táto rozdielnosť vyplýva z toho, že sociálno-ekonomické rozpory, ktoré sú základnou príčinou existencie tohto práva, majú inú povahu ako rozpory, ktoré vyvierajú z ekonomiky dovtedajšieho spoločenského poriadku. Sociálno-ekonomické formácie, založené na tej či onej forme súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov, plodí sociálne rozpory medzi triedami, ktorých základné životné záujmy sú vo svojej podstate protikladné, takže ide o antagonistické sociálne rozpory. Socialistické právo vyjadruje základné životné záujmy pracujúceho ľudu. V prvej fáze, v procese likvidácie súkromnovlastníckych vzťahov, ešte odráža triedny antagonizmus obracajúc sa proti záujmom vykorisťovateľskej menšiny. Pozri napr. BOGUSZAK, J. et al.: *Teorie státu a práva. I. svazok*. Praha: Orbis, 1966, s. 318 – 321; alebo DOJČÁK, P.: *Základy teorie státu a práva. II. část – právo*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 1976, s. 176 – 178.

⁴² DOJČÁK, P.: *Základy teorie státu a práva. II. část – právo*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 1976, s. 178.

⁴³ K opusteniu dualizmu verejného a súkromného práva pozri výklad v bode 2.

⁴⁴ BOGUSZAK, J. a kol.: *Teorie státu a práva. I. svazok*. Praha: Orbis, 1966, s. 469.

⁴⁵ KNAPP, V. – PLANK, K.: *Učebnica československého občianskeho práva. I. svazok*. Bratislava: Obzor, 1965, s. 107.

nie tých spoločenských javov, ktoré dané právne odvetvie upravuje.⁴⁶ Úlohou československého občianskeho práva bolo najmä, aby „*pri stá-
lom zatlačovaní buržoázných prežitkov v majetkových vzťahoch našej
spoločnosti napomáhala rozvoj socialistického štátneho i družstevného
vlastníctva, poskytovalo mu maximálnu ochranu a aby upravovalo vzá-
jomné vzťahy socialistických organizácií pri výmene výrobkov v rámci
plnenia úloh štátneho plánu rozvoja národného hospodárstva.*“⁴⁷

Predmetom úpravy československého občianskeho práva boli teda v rozhodujúcom období „*majetkové vzťahy ľudovodemokratickej spo-
ločnosti, vznikajúce medzi právnickými osobami, ako sú napr. národné
a komunálne podniky a ľudové družstvá; medzi právnickými osobami
a občanmi; a medzi občanmi navzájom*“⁴⁸. Ide predovšetkým o normy
upravujúce druhy a formy vlastníctva (a ostatné vzťahy upravované tzv.
vecnými právami); ďalej rozsiahle obligačné (záväzkové) vzťahy, vzni-
kajúce zo súkromnoprávných úkonov (dispozícia s vecami, napr. kúp-
na zmluva); ďalej záväzkové vzťahy vznikajúce z porušenia práva (*ex
delicto*); vzťahy vznikajúce z dedenia; ako aj tzv. osobné nemajetkové
vzťahy (právo autorské, právo k vynálezom a zlepšovacím návrhom,
patentové právo, právo na česť a pod.).⁴⁹

Základom nového občianskeho práva, ktoré vychádzalo z Ústavy
9. mája, stal sa nový typ vlastníctva, vlastníctvo socialistické, kto-
ré malo byť najpevnejším pilierom socialistickej výstavby štátu.
Najvyššou formou socialistického vlastníctva bolo potom štátne socia-
listické vlastníctvo, ktorého predmetom bol spoločný majetok všetké-
ho ľudu – národný majetok. Popri ňom sa uznávalo jednak družstevné
vlastníctvo (vlastníctvo ľudových družstiev), jednak osobné vlastníctvo
prostriedkov osobnej spotreby.

Socialistickými vlastníkmi mohli byť len štát a ľudové druž-
stvá. Vlastníkom národného majetku mohol byť len štát. Štát spravo-
val národný majetok buď priamo svojimi orgánmi, alebo mohol časti
národného majetku zveriť národným a komunálnym podnikom, ktoré
potom hospodárili s týmito majetkovými podstatami podľa osobitných

⁴⁶ Predmet právnej regulácie bol všeobecne považovaný za hlavné kritérium systematizácie socialistického práva. (Pozri napr. BUREŠOVÁ, J.: Pojem soukromé právo. In: *Právník*, č. 7, 2002, s. 772).

⁴⁷ KNAPP, V. – PLANK, K.: *Učebnica československého občianskeho práva. I. zväzok*. Bratislava: Obzor, 1965, s. 108.

⁴⁸ KNAPP, V. et al.: *Učebnica občianskeho a rodinného práva. I. sväzok*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1953, s. 12.

⁴⁹ DOJČÁK, P.: *Základy teórie štátu a práva. II. časť – právo*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 1976, s. 182.

predpisov. Časti národného majetku mohli byť zverené tiež do správy ľudovým družstvám, hlavne poľnohospodárskym.⁵⁰

Okrem úpravy tovarovo-peňažných vzťahov sa do občianskeho práva zaradovali aj niektoré predpisy upravujúce „nemajetkové pomery“, napr. predpisy o ochrane mena (názvu), autorské právo atď., pretože tieto „právne pomery mávajú majetkový reflex“⁵¹.

Predmetom úpravy československého OZ 1950 boli „majetkové vzťahy ľudovodemokratickej spoločnosti, vznikajúce medzi právnickými osobami, ako sú napr. národné a komunálne podniky a ľudové družstvá; medzi právnickými osobami a občanmi; a medzi občanmi navzájom“⁵², čo okrem iného znamenalo aj začlenenie niektorých inštitútov „vývojom prekonaného“ obchodného práva, ktoré tým ako samostatné právne odvetvie zaniklo. Zároveň sa z občianskeho práva vyčlenila úprava rodinného, pracovného práva a práva duševného vlastníctva⁵³, ktoré boli v zmysle novej právnej úpravy považované za samostatné právne odvetvia. Po roku 1956 sa rozprúdila diskusia o eventuálnom vyčlenení výmenných vzťahov uskutočňujúcich sa na základe socialistického vlastníctva, t. j. výmenných vzťahov medzi socialistickými organizáciami navzájom, z občianskeho práva a ich následnom zaradení do hospodárskeho práva. Konceptia občianskeho práva, zavedená prijatím Občianskeho zákonníka č. 40/1964 Zb., zúžila dovtedajší predmet občianskeho práva do tzv. spotrebiteľského poňatia.

Záver

Občianske právo, tak ako celý právny systém Československa prešiel v 20. storočí rozsiahlymi zmenami, avšak najrozsiahlejšie zmeny boli nastolené po udalostiach februára 1948, keďže na ich základe došlo ku kvalitatívnej zmene spoločnosti aj práva, a to na základe ideologických maxím marxizmu-leninizmu. V rámci tzv. právnickej dvojročnice sa novovznikajúca ľudovo-demokratická spoločnosť pokúsila o zásadné preformovanie celého právneho poriadku a občianskeho prá-

⁵⁰ NEUMAN, A.: *Československý právní řád na cestě k socialismu*. Praha: Slobodné slovo, 1959, s. 191.

⁵¹ KNAPP, V. et al.: *Učebnica občianskeho a rodinného práva. I. sväzok*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1953, s. 12.

⁵² KNAPP, V. et al.: *Učebnica občianskeho a rodinného práva. I. sväzok*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1953, s. 12.

⁵³ Napr. zákon č. 265/1949 Zb. o práve rodinnom, zákon č. 66/1950 Zb. o pracovných a platových pomeroch štátnych zamestnancov, zákon č. 115/1953 Zb. o autorskom práve (autorský zákon)

va v ňom. Pri tvorbe občianskeho kódexu boli, resp. mali byť uplatňované nové zásady, na ktorých mal byť tento kódex vybudovaný. V praxi však často išlo iba o ich deklaratórne uplatnenie a reálna zmena v materii právnej úpravy občianskeho práva nastala až prijatím zákona č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník.

Použitá literatúra

Právne pramene

1. Zákon č. 265/1949 Zb. o rodinnom práve
2. Zákon č. 66/1950 Zb. o pracovných a platových pomeroch štátnych zamestnancov
3. Zákon č. 110/1950 Zb. o organizácii bytového majetku a o Fonde bytového hospodárstva.
4. Zákon č. 111/1950 Zb. o hospodárení s niektorými miestnosťami.
5. Zákon č. 141/1950 Zb. Občiansky zákonník.
6. Zákon č. 189/1950 Zb. o poistnej smluve.
7. Zákon č. 191/1950 Zb. zmenkový a šekový.
8. Zákon č. 115/1953 Zb. o autorskom práve (autorský zákon)
9. Vládne nariadenie č. 172/1950 Zb., ktorým sa vykonáva zákon o hospodárení s niektorými miestnosťami.
10. Vládne nariadenie č. 82/1953 Zb., ktorým sa zvýhodňuje platenie nájomného.
11. Nariadenie ministra spravodlivosti č. 17/1952 Zb., ktorým sa určuje výška zákonných úrokov.
12. Nariadenie ministra spravodlivosti č. 50/1953 Zb., ktorým sa čiastočne mení platenie nájomného.
13. Nariadenie ministra spravodlivosti č. 37/1955 Zb., ktorým sa určuje výška zákonných úrokov z omeškania.
14. Rozhodnutí Najvyššieho súdu č. (Rc) 5 Cz 29/64.
15. Dôvodová správa k osnove občianskeho zákonníka z roku 1950.

Literatúra

16. BARTUŠKA, J.: Základna a nadstavba v práci J. V. Stalina „O marxizmu v jazykovede“ – závery pro otázky státu a práva. In: *O právu a jeho tvorbě – Přednášky ze školení legislativních právníků v Maxičkách*. Praha: Orbis, 1951. s. 28 – 51.
17. BEŇA, J.: *Moderné dejiny štátu a práva strednej a východnej Európy. I. diel*. Bratislava 1992.
18. BOGUSZAK, J. et al.: *Teorie státu a práva. I zväzok*. Praha: Orbis, 1966.
19. BUREŠOVÁ, J.: Pojem soukromé právo. In: *Právník*, č. 7, 2002, s. 769 a nasl.

20. DOJČÁK, P.: *Základy teórie štátu a práva. II. časť – právo*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 1976.
21. DRESSLER, A.: K ideovým zásadám nového občanského práva. In: *Právnik*, č. 1, 1949, s. 13.
22. HORTÍKOVÁ, V. – MATES, P.: K některým otázkám vzniku a vývoje socialistického občanského práva. In: *Acta universitatis Brunensis – Iuridica* No 30 – Sborník prací učitelů právnické fakulty – IX, Brno 1979, 65 s.
23. KNAPP, V.: Právo veřejné a soukromé. In: *Právnik*, 1950.
24. KNAPP, V. et al.: *Učebnica občianskeho a rodinného práva. I. sväzok*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1953.
25. KNAPP, V. – PLANK, K.: *Učebnica československého občianskeho práva. I. zväzok*. Bratislava: Obzor, 1965.
26. KRÁL, K.: K otázce dualistického pojetí práva. In: *O právu a jeho tvorbě – Přednášky ze školení legislativních právníků v Maxičkách*. Praha: Orbis, 1951.
27. KUKLÍK, J. et al.: *Vývoj československého práva 1945 – 1989*. Praha: Linde, 2009. ISBN 978-80-7201-421-6.
28. LAZAR, J. – ŠVESTKA, J. et al.: *Československé občianske právo*. Bratislava: Obzor, 1986.
29. LUBY, Š.: K otázke učenia o systéme socialistického práva a o vymedzení odvetvia občianskeho práva. In: *Právny obzor*: 1966, roč. 49, číslo 1, s. 55.
30. NEUMAN, A.: *Československý právní řád na cestě k socialismu*. Praha: Slobodné slovo, 1959.
31. POPPER, K.: *Bieda historicizmu*. Praha: Oikoymenh, 1994. ISBN 80-85241-75-7.
32. SCHELLEOVÁ, I. – SCHELLE, K.: *Civilní kodexy 1811, 1950, 1964*. Brno: Masarykova Universita.
33. STALIN, J. V.: *O marxismu v jazykovědě*. Praha: Svoboda, 1950.